

השעון מעל לראש

ק. צטניק" הוא כינויו הקבוע של אחד מאגנייה הרגש וברוכייהפשרון בסופרים היהודיים שהותירו, או שהעמידו, מחנות-הריכוז ומחנות-ההשמדה הנאציים. לקורא העברי הוא ידוע כמחברם של "סלמגדרה" ו"בית הבובות", ספרים מהלכי-אימים, שניתן להגידים כרומונים דוקומנטריים. עכשיו זיכה אותנו בשורת ציורים, מתמיהים במהותם, ברפכותם ובדקות-קוויהם, ויותר מכל ברושם האסתטי שהם עושים על הקורא; "גיניטות" אמנותיות, בטעם אקספרסיוניסטי עד מאד, מנופיה-הכליון-ותאחרית של היחודת האירופית.

הספר נחלק לא לפרקים אלא ל"שלבים" — שלבים בדרכם האחרונה של מיליונים, שאי-כה ניצל מחברנו, כפרט, מהגיע אל סופה. ה"שלבים" קרויים, למשל, "מיבצע זקנים", "מיבצע ילדים", "שחר באושוויץ", "תפילה באושוויץ", "מיפקד-ערב באושוויץ", "אדם מורטל על תנור-בלוקים", "המיפקד לקרימאטוריום", "בלוק-הבידוד", "השיחרור" וכו'. אלה הם שמות המעידים על עצמם ועל עניינם, אבל אין בהם כדי להעלות בדעתנו את מידת הרגישות, ואת הפאתוס המאופק, קפוץ-השיניים, ואת יכולת-העיצוב האמנותית, ואת היופי — כן, היופי מסמרי-השער! — ששיקע המחבר ברוב-רובם של הדפים האלה, בנוסף למידת האותנטיות האישית, שהיא כאן בבחינת נתון ראשון, ואשר היא כשלעצמה לא היה בה כדי לשוות ל"שעון" הזה את מלוא סמליותו המאומת, את עצמת התיקיתוק הזאת. הנה, לדוגמה, קטע מתוך "מיפקד-ערב באושוויץ":

יש ויורדים עליך כיסופים לעת מיפקד-הערב; אחווך-געוועים וכליון-נפש אתה עומד בשורה לספירה —
...בקצהו של כביש-המחנה, על האדמה, מתבוססת בלהבותיה גולגלתה הערומה של השמש, והקווים התחתונים של חומת-התיל טובלים במקווה-ידים.
יום גווע באושוויץ.

הוא, גותן ביטוי" ואין הוא, מחוות דעה", ואין הוא אפילו חכם גדול מדי בשימושיה של "שפת-עבר". הוא פשוט שר, כאותה צפור, "מבעד לענף". והוא מיטיב לשיר, בסולם רבי-טונים, תרבותי, מודרני.

גם כשהוא נאיבי ממש, בשורות כמו "תודה לעשב כי הוא חי, / תודה לאדם כי ישנו / תודה לאדמה ותודה לחיות!" אנו מוכנים לקבל זאת, מתוך הרגשת-תודה על שכאן, טוף-סוף, לא "ליטראט" לפנינו. גם כשהוא רואה חובה לעצמו לשלם מס-שפתיים לציבור שאליו הוא פונה, להזדהות עם חוויות שוודאי הן זרות לו ולשיר, למשל, על השואה של יהדות-אירופה, הרי יש בנו הרגשה שזאת כמין קידת-מצווה של דייר חדש ובעל-נימוסים. וכאשר הוא שר על "הגב", ובלשון "אנחנו" דווקא (ע' 58), הרי אין אנו צריכים כלל להקור ולדרוש אם הוא עצמו ישב שם או לא, מפני שהמהות הפנימית ביותר של כל ה"ענין" כולו נמסרת בשורות פשוטות מעין אלו:

באשר הלכנו בשממה, ופטישינו על

כתפינו,

דלקו אחרינו בריצה: העצים, המים, הדשא והצפרים.

אכן, יש אולי משהו אירוני בעובדה שפיטן יוצא-אגדאד — גם אם הוא אמון, בלי ספק, על ערכי-רוח-וצורה של שירה מערבית בת-זמננו — דווקא הוא היה צריך להביא משבר רוח צח ורענן של אירופיות, במובנה הטוב ביותר, אל חדרי השירה העברית הצעירה, הגאה כליכך על "מערביותה"; בעובדה שדווקא מבחוק קם לנו איש ישרגו ובהיר עין ונקי-ידעת שפזה, אשר יטיח כנגדנו, בקול שווי ומאופק, כדברים האלה:

אני עייף ממקום זה,

שבו המלים הן או זכר או נקבה, והמנהג או מודרני או מסורתי.

הוי אנשים! האינכם יכולים להגביה מבטיכם יותר מקומותיכם?

י. ע.

* ש. זמיר: הקול מבעד לענף; שירים; ספרית פועלים/שירה, 1960; 113 עמ'.

כל מפעלו הספרותי של המחבר לא בא אל אלא לקיים את הנדר הזה, והוא מיטיב לקיימו באמצעים המצוינים העומדים לרשותו, המש" וויס את הממד האמנותי לעדות שהוא מוסר.

דווקא משום כך יש להצטער, כמדומה, על שב"שלב" האחרון שהוסיף לספרו, Wieder-gutwachsung ("התפייסות"), הוא בא להגיב תגובה, פובליציסטית ביסודה, שאמצ" עיה האמנותיים מסייעים למעשה להטעים את אפיה ה"דמאגוגי", נגד הסדרה השילומים עם גרמניה. אפשר, אמנם, שאף בכך לא ביקש אלא, "להיות לקול" לנשמדים ולטבור חים, אבל בכך לא חיוק את פעימת "שעונג" אלא החלישה...

ש ע ר י ע ז ה

... ואמרוזקנתו ממשיכה בלשונה המיור הדת לה, שהיה בה שטף של מלים בדויות ושעשועי לשון-נופל-על-לשון, ואילו דיברה עברית היו דבריה נשמעים בערך כך:

כל ימיה אָתי כמו המיועדת לך, ופתאום בא הכספן והזהבן, הממומן הרבה מבתי הרושת מעשנן שלו בהרבה ארובות, והיא כבר מכסיפה לה עיניה, כמו הסוד מית שאינה רואה הטוב לה תמיד מקרוב אצלה בבית-אביה סימן-טוב, ומזהיבה אזניה ומאטימה אותן ופונה ערפם לש" מור לה לטוב-ולחסד, בתוך-התוכים שלה. (שערי עזה, ע' 48).

עד כאן לשון "המיוחדת" לזקנה יהודיה סטאגבולית, "אילו דיברה עברית". ועתה, משהו מרית-לשונו ובינת-שיחו של אורח תל-אביב, בעל-ב'עמיו, עשיר מופלג למדי, שאף הוא מוצאו מתורכיה:

הכרה הוא שנהזור לישראל דוקא עכשיו, ששם המובחרים שבהופיטאל והסאנא-טואר והמשוברים שברופאים, שנמלטו מכף הצורר, מברלין ומוינה, ונשתקעו בישראל ומכהנים בבתי-המרפא המודרן, וכלל אין לסמוך על הרופאים כאן בארץ הזאת, שאין לה קידמה. (שם, ע' 63).

... למול עיניך פורץ ומתאבך מתוך מעשנת-הקרימאטוריון עשן סמיד, דשן, פתוך-רשביבים. הוא צונח ונח על-פני כביש-המחנה הארוך, מתפשט למרגלך- תיהן של רחבות-המיפקד. נדמה לך: השרופים הנה חזרו ובאו מתוך שיגרה להתייצב בשורה לספירת-הערב. חומות- התיל יוקדות באדמומית השקיעה... קווים מלובנים. הם מתמשכים נוכח עיניך, משרוטים על האופק כמלוא הדף שורות שורות של תווים, עם מגדלי-המשמר כמפתחות מוסיקליים בשוליהם — קומפוזיציה אושוויץ.

או שורות-מספר בלבד מן ה"שלב" הנפלא בליריותו הזכה, "ברית בין הפירורים":

פירור אחד ממנת-הלחם שלי הותרתי היום בשבילך. ראי, אהובה, הנה הוא מונח על כף-ידי כבתוך קערית של בדולח — ליל מעל אושוויץ.

... איך עתה, אהובה?

אולי, כמוני, יושבת את עכשיו, אי-שם במחנה-נשים גרמני, על קרשיה של מאורה, וכמוני מביטה גם את על פירורי הלחם אשר בכף ידך; כי היום, יותר מכל הימים, כלתה נפשך אלי, ואמרת: הנה פירורי-הלחם זה קודש יהיה לאהובי?

... קומי, נצאה, אני פה, ואת באשר את, ונעמוד שנינו יחד בעלטה של אותם שמי-אושוויץ. אהבתנו תעבור בין שני פורירי-הלחם והיא תחליפם זה בזה על כפות-ידינו. את תאכלי את שלי, ואני אוכל את שלך —

נדר נדר ק. צטניק עם שיהוררו ממחנה- המוות, כפי שהוא מעיד בעצמו (ע' 91):

"באפרכם, החבוק בזרועותי, אני נשבע להיות לכם לקול; לכם, ולקאצט האילם והמאזכל. לא אחדל מלספר בכם עד כלות נשימתי האחרונה. כה יעזור לי אלוהים. אמן".

* ק. צטניק: השעון אשר מעל לראש; מוסד ביאליק, ירושלים, 1960; 102 עמ'.